

## RUMSTENAARS EN TERHAGENAARS TEWERKGESTELD IN DUITSLAND TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG

Duitsland had werkvolk nodig om de Tweede Wereldoorlog te kunnen voortzetten en winnen. Samen met vele duizenden mannen en vrouwen brachten in die context een groot aantal Rumstenaars en Terhagenaars een tijd van hun leven in Duitsland door. De onzekerheid en de gevaren van de oorlogstijd wogen soms zwaar op de arbeiders en op hun familieleden die in België achterbleven. Sommige tewerkgestelden keerden nooit terug: ze werden gegrepen door het oorlogslot. Anderen beleefden er ondanks alles ook aangename momenten.



In het *Jaarboek 2003* schreef Rumstenaar Albert Hellinx zijn ervaringen neer als tewerkgestelde op Duitse bodem in de eerste jaren van de Tweede Wereldoorlog<sup>1</sup>. In 2005 verscheen bij het Davidsfonds *Hier gaat alles zijn gewonen gang: de verplichte tewerkstelling in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog*<sup>2</sup>, door Karel Swenden besproken in het *Jaarboek 2006*<sup>3</sup>. Studente Eva Van Hansewijck schreef in 2006 de verhandeling *Ook zo tevreden? Zij werken in Duitsland! : de tewerkstelling van inwoners uit Reet, Rumst en Terhagen in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog*<sup>4</sup>. Hiermee was de interesse aangewakkerd. Ik ging op zoek naar Rumstenaars en Terhagenaars die tijdens de Tweede Wereldoorlog - al dan niet verplicht - in Duitsland tewerkgesteld zijn geweest. Ik zocht enkele van hen op en peilde naar hun herinneringen over die periode. Een eerste aanknopingspunt was mijn eigen grootmoeder.

Met een vragenlijstje begaf ik me op pad. Ik nam de gesprekken op, zodat er geen woord zou verloren gaan. Bij het uitschrijven van dit artikel, werd ik gewaar dat niet alle woorden en uitdrukkingen uit de getuigenissen in keurig Nederlands te vatten zijn. Ik besloot om ze toch te laten staan en ze *cursief* weer te geven.

---

<sup>1</sup> Hellinx, A. (2003). 1940-1942: tien maanden in nazi-Duitsland. In: *Jaarboek 2003*.

<sup>2</sup> Seberechts, F. (2005). *Hier gaat alles zijn gewonen gang: de verplichte tewerkstelling in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog*.

<sup>3</sup> Swenden, K. (2006). Oorlogsherinneringen. In: *Jaarboek 2006*.

<sup>4</sup> Van Hansewijck, E. (2006). *Ook zo tevreden? Zij werken in Duitsland!: de tewerkstelling van inwoners uit Reet, Rumst en Terhagen in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog*.

## De tewerkgestelden

**Jeanne De Bondt** werd geboren te Boom op 10 augustus 1919 in de Schomme (ter hoogte van de Bosstraat). Zij is de middelste van 3 dochters uit het gezin van Constant De Bondt en Madeleine Van Camp. Vader was van maart tot oktober seizoensarbeider op een steenfabriek. Daarbuiten was hij werkloos, ging hij *doppen*. Moeder was huisvrouw.

**Rosa Ceulemans** werd geboren te Terhagen in de Schransstraat, de *Zatte Root*, op 12 november 1914. Zij was de jongste van 2 kinderen. Haar moeder stierf kort na haar geboorte, *zij bleef in het kinderbed*. Haar vader was stoker in de oven op de steenbakkerij van Kamiel Van Bulck. Moeder had vroeger *gediend*. Rosa's moeder was dood, het was het begin van de Eerste Wereldoorlog, zowat iedereen was op de vlucht. Niemand was gretig om er een extra mondje bij te nemen. Zo gebeurde het dat Rosa in 7 verschillende huishoudens woonde voor ze 14 jaar was. Ze woonde onder andere in de Kloosterstraat en de Veldstraat (de *Zandroot*).

**Louis Van Hoorenbeeck** werd geboren op 14 januari 1921 in de Crequilei in Terhagen. Hij was de enige zoon van Petrus Van Hoorenbeeck en Anna Wouters. Zijn vader werkte in de steenbakkerij, moeder was poetsvrouw. Kort na zijn geboorte verhuisde het gezin naar de Oude Baan (toen Tuinwijk) in Terhagen.

## Wat voorafging

Jeanne werkte op de steenbakkerij vanaf haar 14 jaar, eerst bij Verbeeck aan de Bosstraat te Boom, waar ze moest afdragen. Het werk begon om 6 uur 's morgens en eindigde in principe om 18 uur. "Maar de steenmaker was niet van de rapsten. Vaak lag er nog een deel *potjeir* dat nog verwerkt diende te worden," oppert ze. Elke 14 dagen trok Jeanne tussen 300 en 400 frank loon. In de zomer van 1941 huwde ze met Herman De Loenen uit Rumst. Ondertussen werkte ze bij steenbakkerij Verstrepen in Boom. Het jonge paar bleef nog een jaar bij haar ouders in Boom op de Schomme wonen. Maar het arbeidershuisje was te klein. In 1942 werd naar de Veerstraat in Rumst verhuisd, waar ze introkken bij haar schoonouders. Elke ochtend zorgde Jeanne dat ze tegen 6 uur in Boom was. Ze ging ernaartoe met de tram want lijnbussen reden daar toen nog niet. Na de zomer van 1942, toen het seizoen ten einde was, is ze met haar man mee naar Duitsland getrokken.

Rosa was getrouwd en woonde in de Hollebeekstraat in Rumst bij haar schoonouders. Haar man was geen soldaat geweest en moest niet *binnen*. "Het werk lag hier overal stil," getuigt Rosa, "er zat voor hem niets anders op dan naar Duitsland te gaan om te werken." Rosa was achtergebleven in Rumst, maar hoorde zeggen dat 3 jonge vrouwen van haar leeftijd - 3 zussen uit haar geboortedorp Terhagen - ook naar Duitsland zouden vertrekken. Zij besloot om mee te gaan. Het was zomer 1942.

Louis was soldaat geworden in februari 1940. Op 10 mei 1940 werd hij uit de kazerne in Brussel getransporteerd naar Saint-Christol, in de buurt van Montpellier in Zuid-Frankrijk. Daar werd hij opgeroepen om in Frankrijk ingezet te worden. De dag waarop Parijs viel, was hij in de omgeving van de Franse hoofdstad. Met de trein ging hij terug naar Saint-Christol tot juli 1940. "Dan zijn we allemaal weggegaan zonder de overheid in kennis te stellen," vertelt Louis. "Met de trein zijn we naar Parijs gereden, de demarcatielijn gepasseerd en in 4 dagen afgekomen." Thuis is hij zich gaan aanmelden op de *bond* voor werklozensteun. Hij heeft uitkeringen gekregen tot de directeur van de *werkbeurs* hem zei: "Als je niet naar Duitsland gaat, houden we je stempelkaart in." Het was herfst 1940.



Figuur 1. De Kerkstraat te Terhagen. Achteraan links op de foto ligt de feestzaal. Bron: [www.rumesta.be](http://www.rumesta.be) .

## Oorlog in Rumst en Terhagen

In 1940 was er in Terhagen niet veel te merken van de oorlog, op enkele gebeurtenissen na. Louis vertelt: "In de feestzaal van de Witte Suyvoet, in de Kardinaal Cardijnstraat (toen Kerkstraat, zie figuur 1) waar nu een frituur is, op de overzijde van de kerk, lagen Duitse soldaten. In een leegstaand huis in de Oude Baan, toen nog Tuinwijk, dat opgeëist was, waren er eveneens gestationeerd. In de beemd tegen de dijk stond een zoeklicht om Engelse vliegtuigen te zoeken in de lucht. We zagen dikwijls Duitse soldaten die de wacht moesten optrekken aan dat licht. We waren er niet bang van, ze waren tamelijk vriendelijk."

Toen Louis met zijn kameraad Piet Van Aken, de schrijver uit Terhagen die in de Beemdstraat woonde, op een avond rond 11 uur van de cinema in Rumst kwam, speelde er zich een incident af bij Maria van Mie de Proep, die samen met haar Duitse man een café in de Nieuwstraat had, kort bij het huis van Piet. Maria had haar man leren kennen toen die als machinist werkte op een Engelse kustvaarder, die hier stenen kwam halen. Ze waren getrouwd. In het café zaten enkele vrouwen van lichte zeden. Ook Duitsers zaten in het café te drinken samen met de vrouwen. Ze raakten opgewonden, maar de vrouwen *wilden niet* en gingen lopen. De Duitsers schoten in de lucht. Louis en Piet hoorden dat. Piet durfde niet naar huis en is bij Louis in de Oude Baan blijven slapen.

## Tewerkstelling in Duitsland

In het begin van de Tweede Wereldoorlog liep de werkloosheid in België erg hoog op. Einde juli 1940 kon meer dan een half miljoen Belgen niet aan het werk. Veel fabrieken waren getroffen door het oorlogsgeweld of zaten zonder grondstoffen, terwijl het verkeer in het honderd liep. Op 11 juli 1940

verstuurde het commissariaat-generaal van 's Lands Wederopbouw een omzendbrief aan de gemeentebesturen, waarin deze ertoe werden aangezet een tewerkstellingsprogramma op te maken. Daarin moesten werken worden opgenomen waarvoor een maximaal aantal personen kon worden ingeschakeld. De arbeiders werden ingezet voor arbeid op het veld, voor herstel- en onderhoudswerkzaamheden.<sup>5</sup> In dat kader herinnert Louis zich dat hij ingezet is geweest om een



Figuur 2. Reclame-affiche voor tewerkstelling in Duitsland. Bron: go2war2.nl

fietspad aan te leggen in Terhagen ter hoogte van de Hoogstraat.

Al in de eerste maanden van de bezetting konden de vrijwilligers in Duitsland gaan werken. Toch is het de vraag in hoeverre men het werkelijk over vrijwilligers kan hebben. Daar het alternatief de schrale vergoeding was die de werkloze in België ontving, kozen nogal wat arbeiders ervoor "om den brode" naar Duitsland te vertrekken.<sup>6</sup> Albert Hellinx getuigt in zijn artikel<sup>7</sup>, dat gebrek aan eten de voornaamste reden was voor hem om naar Duitsland te gaan werken. Hij vertrok in mei 1941 en voegde er zich bij zijn vader, die al sinds 1940 in Jena werkte.

De Duitse bezetter deed er alles aan om de arbeid in het Derde Rijk aantrekkelijk voor te stellen. Persberichten, affiches en propagandadrukwerk werden verspreid (zie figuur 2)<sup>8</sup>.

Op 6 oktober 1942 vaardigde het Duitse bezettingsbestuur een verordening uit waarmee de verplichte tewerkstelling in Duitsland werd afgekondigd voor mannen van 18 tot 50 jaar en vrouwen van 21 tot 35 jaar.<sup>9</sup>

Eva Van Hanswijck vond dat 720 personen uit Rumst en 1035 uit Terhagen tijdens de Tweede Wereldoorlog in Duitsland tewerkgesteld zijn geweest (zie tabel 1). Rumst telde in die periode 5568

	Aantal personen gewerkt in Duitsland	Bevolkings-aantal	% gewerkt in Duitsland
Boom	2000	19.614	10,1
Kortrijk	2288	41.464	5,5
Middelkerke	122	1800	6,7
Reet	170	3182	5,3
<b>Rumst</b>	<b>720</b>	<b>5568</b>	<b>12,9</b>
<b>Terhagen</b>	<b>1035</b>	<b>3822</b>	<b>27</b>

Tabel 1. Percentage van tewerkgestelden in Duitsland per gemeente. Bron : Van Hanswijck, E. (2006). Ook zo tevreden? Zij werken in Duitsland!: de tewerkstelling van inwoners uit Reet, Rumst en Terhagen in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog, p. 40.

inwoners en Terhagen 3822.<sup>10</sup> Dat betekent dat bijna 13 % Rumstenaars en 27 % Terhagenaars in

<sup>5</sup> Seberechts, F. (2005). *Hier gaat alles zijnen gewonen gang: de verplichte tewerkstelling in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog*, p. 25-26.

<sup>6</sup> Seberechts, F. (2005). *Hier gaat alles zijnen gewonen gang: de verplichte tewerkstelling in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog*, p. 28.

<sup>7</sup> Hellinx, A. (2003). 1940-1942: tien maanden in nazi-Duitsland. In: *Jaarboek 2003*, p. 32.

<sup>8</sup> Seberechts, F. (2005). *Hier gaat alles zijnen gewonen gang: de verplichte tewerkstelling in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog*, p. 28.

<sup>9</sup> Seberechts, F. (2005). *Hier gaat alles zijnen gewonen gang: de verplichte tewerkstelling in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog*, p. 35.

Duitsland gewerkt heeft. In vergelijking met andere - meer rurale - gemeenten, zijn dat hoge percentages. Hoewel er nog weinig cijfermateriaal voorhanden is, lijkt het erop dat gemeenten met veel landbouw minder arbeiders naar Duitsland zagen vertrekken.<sup>11</sup>

Dit artikel kwam tot stand op basis van 3 interviews: 2 met een vrouw en 1 met een man. Toch waren de tewerkgestelde mannen ruim in de meerderheid: het aantal vrouwen dat tijdens de Tweede Wereldoorlog in Duitsland ging werken bedroeg nauwelijks 7,6 % voor Rumst en 9,2 % voor Terhagen. Het nationale gemiddelde was 11,5 %.<sup>12</sup>

## De voorbereidingen en het vertrek naar Duitsland

Jeanne herinnert zich niet meer precies hoe ze te weten kwam dat ze naar Duitsland moest. "Via de *werkbeurs*," denkt ze. Ze had geen schrik om te vertrekken. Haar man en zij namen elk een valies mee, "maar geen al te grote," voegt ze toe. Ze kende geen Duits maar Herman kon wel *zijn plan trekken* in

die taal. En dan was het moment daar om te vertrekken. Vanuit het station van Rumst vertrokken ze per tram naar Mechelen. Daar namen ze de trein, die hen naar Kassel bracht. Rosa werd niet opgeroepen om te gaan werken in Duitsland, maar voelde zich alleen zonder haar man. In het begin van de zomer van 1942 sloot zij zich gewoon aan bij de groep waar de 3 zussen uit Terhagen deel van uitmaakten. Ze was helemaal niet bang. Of Rosa Duits kende voor haar vertrek? "Geen slag!" zegt ze overtuigd. In haar valies staken vooral kleren en het hoogstnodige. Ze wist niet waar ze zou terechtkomen en evenmin hoe lang ze er zou blijven. Ze had wel



Figuur 3. De kaart van Duitsland. Onze 3 getuigen verbleven in Kassel, Düsseldorf en Berlijn. Louis trok later naar Rheydt, in het Rijnland.

<sup>10</sup> Van Hansewijck, E. (2006). Ook zo tevreden? Zij werken in Duitsland!: de tewerkstelling van inwoners uit Reet, Rumst en Terhagen in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog, p. 39.

<sup>11</sup> Van Hansewijck, E. (2006). Ook zo tevreden? Zij werken in Duitsland!: de tewerkstelling van inwoners uit Reet, Rumst en Terhagen in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog, p. 41.

<sup>12</sup> Van Hansewijck, E. (2006). Ook zo tevreden? Zij werken in Duitsland!: de tewerkstelling van inwoners uit Reet, Rumst en Terhagen in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog, p. 53.

het voordeel dat ze elke 6 weken met haar man mee naar Rumst kon komen gedurende 2 weken. Met de tram reisde ze naar Mechelen. Daar nam ze de trein naar Düsseldorf. Het ging vrij snel. Rond 10 uur vertrok ze en na de middag was ze al ter plaatse. "Düsseldorf, zo diep in Duitsland is dat niet," verduidelijkt ze. Haar man was al ter plaatse en vernam pas in laatste instantie dat Rosa onderweg was. "Wat kom jij toch doen?" vroeg hij. Hij was niet *goedgezind*.

Louis kreeg geen stempel in Terhagen en moest naar de werkbeurs in Boom. Die was gelegen in de Tuyaertsstraat 15, met Emiel Breeus als bestuurder.<sup>13</sup> De Duitsgezinde Breeus zei dat Louis naar Duitsland moest om te gaan werken. Na 6 maanden zou hij terug naar huis kunnen komen in verlof. Nog 5 andere jongens die hij kende uit zijn jeugd, waren in dezelfde situatie. Binnen de 6 weken moesten ze vertrekken. Ze wisten niet waar ze zouden terechtkomen. Louis kon geen Duits. Bang was hij niet, want er waren nog geen bombardementen. Voor zijn bagage, schafte hij zich een rieten reiskoffer aan, die speciaal bestemd was voor diegenen die naar Duitsland gingen werken. Met de tram reisden hij en zijn vrienden naar Boom, daar stapten ze op de trein en ze kwamen 3 dagen later aan in Berlijn. Heel het jaar 1941 bleef hij daar; tussenin kwam hij eenmaal voor een korte tijd naar huis.

Begin 1942, nadat hij definitief teruggekeerd was uit Berlijn, vertrok Louis voor de tweede keer.

Ditmaal was het vrijwillig, omdat je hier niet aan werk kon geraken. Zijn buurman werkte op een steenfabriek in Duitsland. Louis en zijn vader zijn met de buurman meegegaan. Zo kwam hij in Rheydt terecht, dichterbij huis.

## De aankomst en het verblijf ter plaatse

Jeanne en Herman kwamen terecht in Kassel. De dag na hun aankomst moesten ze al beginnen te werken. De eerste paar weken verbleven ze in een *barak* (lager), mannen en vrouwen gescheiden. Herman leerde een Vlaming kennen die in Niederkaufingen verbleef, een dorp 7 km verderop. "We zouden ook graag apart gaan wonen, weg van de barak," vermeldde Herman. Samen maakten ze er werk van om een onderkomen in het dorp te zoeken. En dat lukte. In Niederkaufingen kwamen ze terecht bij een weduwe. "Die was heel gelukkig met ons," weet Jeanne nog. Het duurde niet lang voor ze zich uit de slag kon trekken in het Duits. "Daarbij," verduidelijkt ze, "de weduwe verstond ons, zelfs als we het in het Nederlands uitlegden. Ja, het is wel heel vlot gegaan." In het huis van de weduwe hadden Jeanne en Herman een slaapkamer te hunner beschikking. Ze reden met de tram dagelijks naar Kassel om er te gaan werken.

Rosa kwam terecht in Düsseldorf. Haar man was al ter plaatse en verbleef in een mannenlager (arbeiderskamp met barakken) in de stad, waar ook Rosa de eerste nacht doorbracht. Daarna hebben ze een goede slaapgelegenheid gehad bij mensen thuis. "Het was een goede kamer en de mensen waren vriendelijk," getuigt Rosa, "maar op een keer kwamen we terug uit *congé* en alles lag plat. Het was

---

<sup>13</sup> Van Hansewijck, E. (2006). Ook zo tevreden? Zij werken in Duitsland!: de tewerkstelling van inwoners uit Reet, Rumst en Terhagen in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog, p. 67.

*lelijk* gebombardeerd. We moesten niet naar die mensen gaan zoeken..." Later werd ze in een vrouwenlager in Olthausen ondergebracht. Zij moest een kwartier met de tram rijden om de stad te bereiken.

Toen de trein van Louis en zijn vrienden stopte in Berlijn, werden ze met nog andere jonge werklieden verzameld en in een soort tuchthuis ondergebracht. Toen ze binnen waren, werd de deur achter hen gesloten en aan de andere kant was de deur ook vast. Eerst moesten ze hun kleren uitdoen. Die werden in een machine gestopt en ontluisd. Daarna moesten ze gezamenlijk in een *stortbad*. Dan passeerden ze een dokter. Ten slotte kregen ze hun kleren terug en konden ze zich weer aankleden.

Vervolgens werden ze naar een barak gebracht, een *Gemeinschaftslager* (zie figuur 4). Dat zag eruit als een kazerne, met een draad rond het domein. Men moest bellen om er binnen te komen. Er verbleven honderden mannen. Met mannen van Boom, Niel, Terhagen en Duffel kreeg Louis een kamer toegewezen. "We waren met 14 op een kamer," vertelt Louis, "er stonden 7 stapelbedden, en iedereen beschikte over een kast voor kleren en een schap voor eten." Later werden ze ingedeeld om te



Figuur 4. Een Gemeinschaftslager. Bron: [www.ethesis.net](http://www.ethesis.net) .

gaan werken en moesten ze zich aanmelden op de fabriek. Met de tram reden ze naar Tempelhof. Bij Lorenz AC, een radiofabriek, werd Louis tewerkgesteld als pistoolschilder.

Toen Louis in 1942 in Rheydt aankwam, was de feestzaal van de fabriek zijn eerste slaapgelegenheid. Omdat die moest ontruimd worden ten behoeve van Russische

vrouwen, werden zij in een lager daarnaast gehuisvest, dat kleiner was dan in Berlijn. Ook daar verkeerde hij in het gezelschap van mensen uit Rumst, Reet en Terhagen. Er waren ook Walen, Fransen en Russen. De feestzaal brandde uit, nadat de fabriek gebombardeerd was met brandbommen. De Russische vrouwen werden in het lager ondergebracht. Bij die gelegenheid mocht Louis 14 dagen naar huis. Gedurende de eerste maand van zijn verblijf in Rheydt, vond Louis evenals zijn vader en buur werk op de steenbakkerij. Na 1 maand, schakelde hij over op *kabelwerk*.

## Het werk

Jeanne en Herman werden tewerkgesteld in Kassel in dezelfde fabriek in de oorlogsindustrie. Jeanne deed handenarbeid met metalen buisjes. "We waren met heel veel in de fabriek," vertelt Jeanne,

"allemaal samen in één grote plaats." Herman stond in een andere afdeling aan een machine. Het waren lange dagen, er werd begonnen rond half 7. "Maar we moesten er minder hard werken dan op het gelegg," voegt ze met veel overtuiging toe. De mensen waren er vriendelijk. Van hun loon moesten ze ook hun gastenkamer betalen, zodat Jeanne nog heel weinig overhield. Herman verdiende meer. "Het samenwerken met de Duitsers en tewerkgestelden uit andere landen verliep vlot," herinnert Jeanne zich. De Belgen zonderden zich niet af. "We aten allemaal samen."

Rosa werkte bij Henkel, waar wasproducten geproduceerd werden. "Het was een schoon en groot fabriek, met kelders voor als er bombardementen waren," herinnert Rosa zich. De meisjes uit Terhagen, met wie ze naar Duitsland gekomen was, werden tewerkgesteld op de fabriek bij hun vader. "Maar met dat metaal had ik het niet," oppert Rosa. "Ik had gelezen dat Henkel een waspoederbedrijf was. Ik ben dan naar daar gegaan en werd direct aangenomen. Ik kreeg kledij en mocht beginnen. Eerst moest ik het werk leren, met die *machinerie* en die pakjes en zo. Het voordeel was dat ik al op het gelegg gewerkt had: de pakjes waspoeder waren zoals Engelse stenen. Ik was er direct aan gewoon. Als de pakjes vol waren kwamen ze met 5 tegelijk omlaag. Ik moest ze aanpakken en in een bak steken tot die vol was. Precies steen laden." De man op het bureau vroeg of ze dat werk nog gedaan had. "Ja," zei Rosa, voor zover ze zich kon duidelijk maken, "maar met stenen." "Bij ons *sloegen we die op de wagon* en daar was er een lopende band," verduidelijkt ze. Haar man werkte in een metaalfabriek. Hij vroeg wel eens om bij hem te komen werken, "maar ik deed het werk bij Henkel graag," vertelt Rosa. "De mensen waren vriendelijk. Ik was er content." De werkdag begon om half 8. 's Middags kregen ze een warme maaltijd op de fabriek. "Het eten was goed," voegt ze toe. Voor de overige maaltijden, moest ze zelf zorgen. Ze kreeg zegels, zoals iedereen. En voor het werk op de fabriek, werd ze betaald. Rosa vermeldt nog eens hoe de nadruk gelegd werd op de netheid in de fabriek: "We hadden allemaal een *pots* op en een voorschot aan van ginder. Als we gewerkt hadden, moesten we één voor één in het stortbad. Het was vaak aanschuiven."

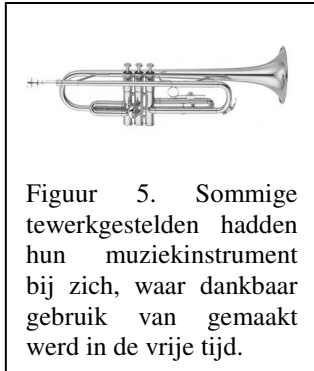
Louis werkte een jaar als pistoolschilder in Berlijn. Dat werk had hij tevoren nooit gedaan. Hij werd ervoor opgeleid, in het Duits. De werkdag begon om 7 uur, 's middags was er gedurende 1 uur pauze en kreeg hij eten op de fabriek en om 17 uur zat het werk erop. Dan kon hij boodschappen gaan doen. Hij ontving een voorschot aan geld, want buiten het middageten moest hij zelf voor de maaltijden zorgen. Ook de zegels voor brood en boter, die gerantsoeneerd waren, ontvingen ze van de barakkenwachter. In de fabriek waren de mensen vriendelijk, "we werden er goed opgevangen," geeft Louis toe. Ze werden betaald met Duitse marken. Eén Duitse mark was 12,50 Belgische frank waard. In Rheydt deed Louis kabelwerk. Dat was een job met veel meer afwisseling dan die in Berlijn. Hij heeft er met een transportwagentje gereden. De werkdag eindigde om 17 uur, behalve 's zaterdags, dan was je vanaf 's middags vrij. Net als in Berlijn, kreeg hij in Rheydt 's middags eten op de fabriek. "Beter dan in Berlijn," voegt hij toe, "en de mensen waren er net als in Berlijn vriendelijk."



## Ontspanning

"In de zomer konden we nog eens buiten gaan 's avonds," zegt Jeanne, "maar veel tijd hadden we er niet voor."

Bij Rosa in Düsseldorf waren er nog dorpsgenoten of andere mensen uit de omgeving. Naast de 3 Terhaagse meisjes en hun vader, was Rumstenaar Constant Genijn er ook. Hij verkeerde toen nog. Alle avonden kwamen ze bij elkaar. "Als er geen gevaar was," voegt ze toe. Verder kon je eens naar de cinema gaan. Naar de stad zelf, ging ze niet graag. "Wel als mijn man eens een dag had, dan gingen we naar de stad, maar dan zag je wel veel leed: alles was *ingebrest* en wat weet ik allemaal," besluit ze.



Louis kreeg de kans om een cursus Duits te volgen. Deze vond 2 maal per week 's avonds plaats tussen 19 en 21 uur, gedurende een maand of 5. De deelnemers moesten er niet voor betalen. 6 van de 14 personen uit Louis' kamer volgden lessen, de anderen vonden het niet nodig.

Als er 's avonds nog vrije tijd was, amuseerden de kamergenoten zich onder elkaar. "Met kaartspelen," weet Louis nog. "Één van Boom, Fons Van Wouwe, had zijn trompet bij en speelde van tijd tot tijd," vult hij aan.

"In Rheydt hadden we een voetbalploeg met allemaal Vlamingen," vertelt Louis. "We speelden op zondag tegen een ploeg met Vlamingen uit Düsseldorf." Verder was er een muzikant uit Hamme, die regelmatig op bezoek kwam en klarinet speelde. We organiseerden amusements- en dansavonden.

## Contacten met het thuisfront

Jeanne schreef veel brieven naar huis en kreeg ook post terug. Elke 4 à 6 maanden kregen Jeanne en Herman 8 dagen vakantie om naar huis te komen. Gedurende de 15 maanden dat ze in Duitsland heeft gewerkt, is ze tweemaal naar huis gekomen.

Rosa herinnert zich de contacten per brief. Maar ze kon ook regelmatig naar huis.

Louis bleef tweemaal 6 maanden ononderbroken in Berlijn. Hij schreef wel brieven naar huis.

"Ook toen ik in Rheydt werkte, ben ik niet vaak met vakantie naar huis gegaan. Een ploeg Belgen, onder wie mijn vader, kreeg regelmatig vrij van hun baas. Zij brachten tabak mee en verkochten hem in Duitsland. Vader heeft er veel geld mee verdiend, met de tabaksmokkel," weet Louis nog.

## Bombardementen

In Niederkaufingen, waar Jeanne en Herman verbleven, was het niet zo gevaarlijk omdat de bombardementen de stad Kassel zelf troffen. "Gewoonlijk werden de fabrieken getroffen," zegt Jeanne. "Toen ik al terug thuis was, heeft mijn man wel heel veel geluk gehad, want er is een bom

gevallen op het dak van het bedrijf." Voor een bombardement loeiden de sirenes. Iedereen liep weg. Men hoorde ook het ronken van de vliegtuigen.

Henkel, de fabriek waar Rosa werkte, beschikte over schuilkelders. "We waren er voor *gesteld*," vertelt ze, "Henkel was groot en er waren kelders en trappen omlaag, *'k weet niet hoe diep*. Als er een bombardement was, wist iedereen in welke kelder ze moest zijn. Boven was er een magazijn met zware kartons in, verpakkingsmateriaal, zodat we niets hoorden. Je zat er bijeen, *rezeneerde* wat en zat te wachten tot er werd afgeblazen. *Eer* mochten we er niet uit. Als we daarna dan boven kwamen, zagen we het overal branden."

Haar man werkte elders in Düsseldorf-stad, in een metaalfabriek. Op een keer was daar een *lelijk* bombardement geweest. Een kozijn van Rosa stond plots op het bureel bij Henkel. Rosa werd erbij geroepen. Ze maakte zich ongerust. "Ik kom je verwittigen," zei de kozijn, "dat je man gezegd heeft dat hij vandaag niet naar jou kan komen. De ingang van de kelder waarin hij zit is ingestort en hij kan er niet uit. Ze zijn alles aan het vrijmaken. Hij zit er niet alleen - ze waren met acht - en hij heeft geroepen dat ik het moest komen zeggen." Korte tijd daarna was de kelder vrijgemaakt.

"In Duitsland *moest je van niets verschieten*," getuigt Rosa, "je ging soms 's avonds nog eens wandelen en als je er dan 's ochtends terugkwam, zag je er soms niets meer van staan, dan alleen maar een hoop vuil en brand." Het waren bombardementen door de Engelsen. Bij dreigend gevaar, loeiden de sirenes. "Gij zijt toch *ne loemperik van naar hier te komen*," zei haar man dan dikwijls tegen Rosa, omdat zij zich vrijwillig naar Duitsland begeven had.

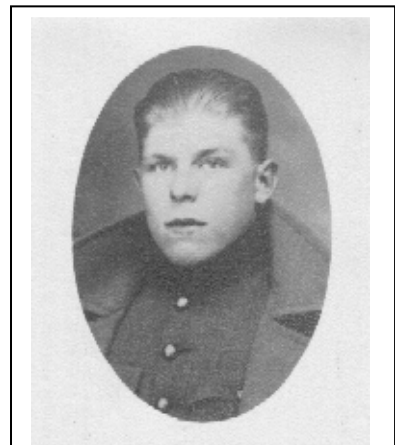
Gedurende het jaar 1941, toen Louis in Berlijn verbleef, was er daar van de oorlog weinig te bespeuren. In dat hele jaar, is er slechts eenmaal luchalarm geweest. Angst heeft hij er niet gekend. Honger had hij ook niet. "Wel was er soms te weinig toespis, want die was gerantsoeneerd," weet hij nog.

"In Rheydt hebben we veel alarm gehad," verklaart Louis. "Zelfs de fabriek is er gebombardeerd met brandbommen."

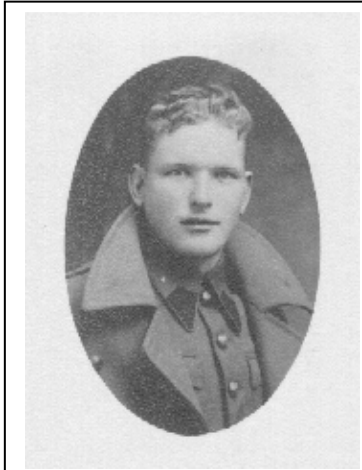
## Drama's

"Bij wie je kende, ging je bij zitten," begint Rosa. "Zo was er iemand van Niel die getrouwd was met iemand uit Terhagen. Alle middagen zat hij naast mij, om te eten. Zo konden we nog eens *klappen*." Op een keer zei hij: "Rosa, ik heb niet veel tijd, want er

is nog iets te doen aan de elektriciteit." De man klopte op haar schouder en zei: "tot morgen!". Geen 10 minuten later, kwam er een Duitser naar Rosa die vroeg of ze de man kende die naast haar had gezeten. "Kaput," zei de Duitser. Hij was geëlektrocuteerd. Hij had net een kind van 14 dagen. "Hij heeft het geen eens gezien," besluit Rosa.



Figuur 6. Jan Van Hoorenbeeck. Bron: privécollectie Louis Van Hoorenbeeck.



Figuur 7. Petrus Van Hoorenbeeck. Bron: privécollectie Louis Van Hoorenbeeck.

Maar een ongeluk komt nooit alleen. De man werd in Düsseldorf begraven. Samen met enkele bekenden woonde Rosa de begrafenis bij. Bij terugkomst was ze in het gezelschap van Petrus (zie figuur 7) en Jan Van Hoorenbeeck (zie figuur 6), elkaars kozijns, die ze vroeger nog gekend had als speelkameraden. "Rosa, we doen je weg tot aan de poort van het lager, want we zijn niet meer gerust," zeiden ze al lachend. Het was tegen het einde van de oorlog. De bombardementen werden heviger. Aan de poort werd afscheid genomen. Ze gaven elkaar de hand en zeiden tot ziens. 's Nachts was er een hevig bombardement. Het was alsof Rosa iets gewaar werd. Die twee mannen zijn *er in* gebleven. Ze werden naar België teruggebracht.

Een schoonbroer van Jeanne was Constant De Belder, kortweg Stan.

Stan was geboren te Terhagen op 1 september 1915. Met zijn vrouw Maria De Bondt, een zuster van Jeanne, ging hij werken in Jena bij Carl Zeiss. Doordat Maria in 1944 zwanger was van haar tweede kind, keerde ze terug naar huis in Boom. Haar man bleef in Jena werken. Op 17 maart 1945, tijdens het eindoffensief van de geallieerden, werd de fabriek waar hij werkte gebombardeerd. Stan was pas 29 en overleed die dag tengevolge van het oorlogsbombardement. Enkele maanden eerder was zijn zoon Ludo geboren. Stan heeft hem nooit gezien.<sup>14</sup>

## De bevrijding

Louis maakte de bevrijding mee. Hij werd bevrijd door de Amerikanen. Hij vertelt: "Het was februari 1945. De dag dat de Amerikanen bij ons waren, zaten we in een zelfgemaakte bunker. We hadden achter onze barakken een put gegraven en met *poutrels* van de afgebrande fabriek afgedekt en er een berg zand overgelegd. Nog een vriend uit Terhagen zat erbij. We hadden schrik dat de Duitsers nog terug zouden komen, nadat ze zich hadden teruggetrokken. Toen de Amerikanen er waren werden we verzameld aan de fabriek. Ik had wat *schoolengels* geleerd en sprak een Amerikaanse soldaat aan. Die meldde aan de officier dat ik Engels kende. Ze kwamen me halen om mee te gaan met hen om de plaatselijke bevolking te verwittigen. De bevrijding verliep zeker niet feestelijk, want het was nog volop oorlog. De Amerikaanse troepen rukten op, dieper Duitsland in."

## De terugkeer

In het najaar van 1943, toen Jeanne 6 maanden zwanger was, kreeg ze de toestemming om definitief terug naar België te komen. Haar man kreeg 8 dagen vrijaf om haar te begeleiden, met de belofte dat hij zou terugkeren.

---

<sup>14</sup> De Loenen, T. (1997). Emiel Van Camp x Clara Maria Kennes en hun 78 nakomelingen, p. 12.

De vrouw in Niederkaufingen weende bij het afscheid. Zij was al die tijd heel tevreden geweest met haar gasten. Nog lange tijd werden kerst- en nieuwjaarswensen uitgewisseld.

Herman kwam pas definitief terug in 1945, toen de oorlog al voorbij was. Ondertussen was er in februari 1944 een zoon geboren.

"Als die 2 kozijns Van Hoorenbeeck (zie figuur 8) naar huis zijn gebracht, kon ik het niet meer houden," vertelt Rosa. "Ik had er mijn buik van vol." Met de trein die hun stoffelijk overschot vervoerde, is Rosa afgekomen. Ze is niet meer teruggegaan. Op dat moment is ook haar man uit Düsseldorf vertrokken en is meer *naar hier van voor* komen werken voor nog een paar weken, als dakwerker.

Of ze vanuit Duitsland de vraag heeft gekregen om terug te keren? "Ja," bevestigt ze, "maar ik ben niet gegaan, want ik had een brief van de dokter. Mijn man zei ook dat hij geruster was als ik thuis bleef."

Nog voor de oorlog definitief ten einde was, is Rosa's man *ginder* gaan lopen. Hij was uiteindelijk de eerste thuis van allemaal. Rosa herinnert het zich alsof het gisteren was: "Ik zat in de cinema, in de Veerstraat in Rumst. Iemand riep mijn naam en zei dat ik direct naar huis moest. Er zal toch niets gebeurd zijn, vroeg ik me af. Toen ik thuiskwam in de Hollebeekstraat bij mijn schoonmoeder, zat hij daar aan tafel. Daarna kwam er veel volk aan de deur om vanalles te vragen."

Na de bevrijding in februari 1945, duurde het nog een maand voor Louis terug bij zijn ouders thuis is gekomen. "Te voet zijn we van Rheydt naar een Belgisch dorpje tegen de grens gegaan," getuigt Louis. "Daar zijn de Amerikanen ons komen halen en werden we naar Hasselt gebracht. In Hasselt zijn we gecontroleerd, aan de hand van een interview, om te zien of we niet *aangebrand* waren en geen Duitse diensten hadden gedaan. We mochten onze Duitse markten wisselen; voor 1 Duitse mark kregen we toen nog 1 Belgische frank. Met de trein werd van Hasselt naar Mechelen gereden en vandaar met de tram naar huis."

Het was ondertussen maart 1945. Regelmatig kwamen tewerkgestelden uit Duitsland naar huis. De

vader van Louis was al eerder thuisgekomen. Iedereen was blij toen ook Louis weer thuis was.

Hij ging bij het Amerikaanse leger werken in Hoboken en is daar op het bureau terechtgekomen tot 1946.



Figuur 8. Gezamenlijk doodsprentje van de kozijns Van Hoorenbeeck. Bron: privécollectie Louis Van Hoorenbeeck.

## Terug op bezoek in Duitsland in vreedestijd

Jeanne herinnert zich dat ze met haar man en het gezin van haar zoon eind jaren 70 nog eens op reis gegaan is naar Kassel en omstreken. De vriendelijke gastvrouw die haar onderdak had geboden tijdens de oorlogsjaren, heeft ze niet meer gezien. Zij was al overleden.

Toen Rosa en haar man een auto hadden, zijn ze nog eens teruggekeerd naar Düsseldorf. Ze is dan op de fabriek bij Henkel geweest, waar de man op het bureau haar nog kende.

\* \* \*

Ik dank Jeanne, Rosa en Louis voor hun levendige getuigenissen.

### Referenties

- De Loenen, T. (1997). Emiel Van Camp x Clara Maria Kennes en hun 78 nakomelingen. Onuitgegeven familiebrochure.
- Hellinx, A. (2003). 1940-1942: tien maanden in nazi-Duitsland. In: *Jaarboek 2003*. Rumst: Rumesta.
- Seberechts, F. (2005). *Hier gaat alles zinnen gewonen gang: de verplichte tewerkstelling in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Leuven: Davidsfonds.
- Swenden, K. (2006). Oorlogsherinneringen. In: *Jaarboek 2006*. Rumst: Rumesta
- Van Hansewijck, E. (2006). Ook zo tevreden? Zij werken in Duitsland!: de tewerkstelling van inwoners uit Reet, Rumst en Terhagen in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.

Tom De Loenen